

THE WOMEN'S RIGHTS IN THE PERIOD OF AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

Prof. Dr. Gülzar İBRAHİMOVA

Niğde Ömər Halisdəmir Universiteti, İqtisadi və İdari bilimler Fakültəsi, Siyasət Bölümü,
ibrahimova-gulzar@rambler.ru

Summary

In the ends of 19th and at the beginning of 20th century the policy of occupation promoted by the Czarist Russia, economic and political embargo which Azerbaijani people had been subjected had exacerbated people's riot and influenced to national identity, emergence of national independence speech. This reason had become the background for the unity of different sectors of society which had created the need for establishment of the new government. The most significant achievement of Azerbaijani liberation struggle against the occupiers had been the accession of independence on 28 May 1919. The first democratic state – Azerbaijani People Republic was formed in the Orient.

Independent state-builders, who had chosen the way of democratic management carried out a number of coherent activities. It should be noted that the women's rights problem was a leading issue of APR during these events. From the first day of state formation a number of laws had been enacted to protect the social, economic and political rights of women.

Women took the special place in the state policy. In a short time legal framework of Women's policy in accordance with the political realities have been set up in the Parliament. For the first time in Azerbaijani history and in the Islamic East, in accordance with National Government's Declaration of Independence, all citizens, irrespective of sex, were guaranteed the administrative and political rights. On 21 July 1919, a draft law was adopted: Azerbaijani women acquired the right to participate in elections as voters and candidates. On 11 August 1919 the issues of the guaranteeing equalities of rights in all spheres of men and women's social life and eliminating discrimination based on gender had been the objects of discussion on the draft Law on Azerbaijani Citizenship.

The article provides the facts confirming that the woman equality was purely formal and it's analyzed the rights of woman's social protection and welfare in the period of APR.

Such problems as the participation of woman in public life, involving them into science, and also the existence the basis of state women's politics, an assessment of improvement the women's health care in transitive period

are examined in the article as one of the important steps of state on the way to the gender equality in society.

In conclusion, it should be noted that the first real features of women's policy in the history of Azerbaijani statehood were presented by the Government in APR era.

Key words: *Azerbaijani People Republic, state, woman, right, education*

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ QADIN HÜQUQLARI

Xülasə

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində çarizmin Azərbaycanda yeritdiyi müstəmləkə siyasəti, Azərbaycan xalqının məruz qaldığı iqtisadi və siyasi məhdudiyətlər xalqın müxalifət əhval-ruhiyyəsini gücləndirdi və milli özünüdərkini, milli azadlıq ideyalarının formalaşmasına əsaslı təsir göstərdi. Bu səbəb də müxtəlif sosial təbəqənin nümayəndələrinin birləşməsi üçün milli zəmin oldu və yeni siyasi hakimiyyətin yaranmasını zəruri etdi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqı istilacılar qarşı azadlıq mübarizəsinin məntiqi nəticəsi kimi dövlət müstəqilliyinə nail oldu. Şərqdə ilk dəfə olaraq demokratik dövlət – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldı.

Dövrün aparıcı ölkələrinin ən qabaqcıl təcrübələrinə istinadən demokratik idarəçiliyin möhkəm bazasını yaratmaq yolunu tutan müstəqil dövlət qurucuları siyasi proseslərə nəzarət etmək və ölkənin inkişaf strategiyasını hazırlamaq üçün əməli fəaliyyətlərində ardıcıl tədbirlər həyata keçirdilər. Bu tədbirlərin sırasında qadın məsələsi də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasətində həlli vacib sayılan aktual problemlərdən oldu və yarandığı ilk gündən qadınların sosial-iqtisadi və siyasi hüquqlarının qorunmasını qanunvericiliklə təsbit etməyə çalışdı.

Bütünlüklə dövlət siyasətində qadın siyasəti məxsusi yer tutdu və qadınların hakimiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi prosesində meydana çıxan və inkişaf edən intellektual, psixoloji xüsusiyyətlər keçid dövrü üçün nəzərə alındı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentində qısa bir müddətdə siyasi reallıqlara müvafiq olaraq qadın siyasətinin hüquqi bazası yaradıldı. Azərbaycan tarixində və müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq Milli hökumət Müstəqillik Aktında cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara mülki və siyasi hüquqlar verdi. Qanunvericiliyin gender bərabərliyi baxımından adekvat gerçəkləşdirilməsi yolunda qanun layihəsini 1919-cu il iyulun 21-də qəbul etdi: ilk dəfə qadınların da seçkilərdə iştirakı hüququ qanunla təsbit olundu. 1919-cu il avqustun 11-də kişi və qadınların ictimai həyatın bütün sahələrində bərabər hüquqlarının təmin edilməsi, cinsi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyin aradan götürülməsi «Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında» Qanun layihəsində müzakirə obyektinə çevrildi.

Məqalədə AXC dövründə qadına verilən hüquq bərabərliyi formal xarakter daşmadığı faktlarla isbat edilir, AXC dövründə qadınların sosial-təminat hüququ təhlil edilir, bu dövrdə reallıqla üst-üstə düşən və düşməyən qadın məsələsi ilə bağlı bəzi ikili məqamlara aydınlıq gətirilir.

Qadın məktəblərinin nizamnamələrinin dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, qadın təhsilinə verilən önəm sənədlər əsasında açılır, qadınların ictimai həyata qoşulması, elmə yiyələnməsi prosesi dövlət qadın siyasətinin əsası olduğu göstərilir. Qadın xeyriyyə cəmiyyətlərinin fəaliyyətləri, eləcə də qadın sahibkarlığının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi cəmiyyətdə gender bərabərliyinin əldə edilməsi istiqamətində dövlətin atdığı mühüm addımlar kimi qiymətləndirilir.

Səhiyyə sahəsində qadınların sağlamlığının qorunması və onlara tibbi qulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi keçid dövründə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri kimi dəyərləndirilir.

AXC dövründə milliləşmə ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərdən mövcud məktəb tiplərinin adlarının dəyişdirilməsi, milli qadın kadrlarından təhsil prosesində istifadə edilməsi təhlil edilir, eləcə də ədəbi mühitdə qadın problemi, Azərbaycan qadının bədii yaradıcılığında milli intibah, istiqlal arzusu, milli ideal- lar uğrunda mübarizə leymotivləri tədqiq edilir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, Azərbaycan dövlətçilik tarixində ilk dəfə olaraq məhz AXC dövründə dövlət qadın siyasətinin ilk real konturları cızılmış, müsəlman-türk dünyası ilə yanaşı bütün dünya hüquqi məkanında demokratik qadın siyasətinin ilk təməl daşları rəsmi şəkildə qoyulmuşdu.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, dövlət, qadın, hüquq, təhsil

Gülzar İbrahimova

AZƏRBAYCAN HALK CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE KADIN HAKLARI

ÖZET

Azərbaycan'da XIX. Yüzyılın sonlarında və 20. yüzyılın başlarında Azərbaycan halkının karşı karşıya kaldığı ekonomik ve siyasi kısıtlamaların sömürge politikası halkın muhalefet ruhunu güçlendirdi ve ulusal benlik bilinci ve ulusal özgürlük ideolojilerinin oluşumu üzerinde önemli bir etkisi oldu. Bu nedenle, çeşitli toplumsal grupların birliği için mili zemin haline geldi ve yeni siyasi iktidarın yaranmasını zorunlu kıldı. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan halkı kurtuluşa karşı mücadelenin mantıksal bir sonucu olarak devlet bağımsızlığını kazandı. Doğuda ilk kez demokratik devlet - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu.

Dönemin önde gelen ülkelerinin en gelişmiş tecrübelerine istinaden demokratik yönetimin sağlam oluşturulması yolunu tutan bağımsız devlet kurucuları siyasette kontrol etmek ve ülkenin gelişme stratejisini hazırlamak için pratik faaliyetlerinde seri tedbirler gerçekleştirdiler. Bu olaylar sırasında kadın meselesi Azerbaycan Halk Cumhuriyeti politikasının en acil sorunlarından biriydi ve kuruluşunun ilk gününden itibaren kadınların sosyo-ekonomik ve siyasi haklarının korunması için yasalar çıkarmaya çalışıldı.

Genel olarak, devlet politikasındaki kadın politikaları özel bir yere sahiptir ve kadınların hükümetle etkileşim sürecinde ortaya çıkan ve gelişen entelektüel ve psikolojik özellikler geçiş dönemi için dikkate alınmıştır. Azerbaycan Halk

Cumhuriyeti Parlamentosu'nda kadın politikaları için yasal dayanak kısa bir süre içinde siyasi gerçeğe uygun olarak oluşturuldu. Azerbaycan tarihinde ve Müslüman Doğu'da ilk defa Milli hükümet Bağımsızlık Aktında cinsel köken ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlara sivil ve siyasi haklar verdi.

Mevzuatın cinsiyet eşitliği açısından yeterli gerçekleştirilmesi yolunda yasa taslağı 1919 Temmuz 21-de kabul etti: ilk kez kadınların da seçimlere katılımı hakkı kanunla tespit edildi. 1919 Ağustos 11-de erkek ve kadınların toplumsal yaşamın tüm alanlarında eşit haklarının sağlanması, cinsel mensubiyetine göre ayrı seçimlerin ortadan kaldırılması «Azerbaycan vatandaşlığı hakkında» Kanun taslağında tartışılması görüşüldü.

Makalede AHC döneminde kadına verilen eşitlik formal nitelik taşımadığı olgularla ispat edilir, AHC sırasında kadınların sosyal güvenlik hakları analiz edilmekte, bu dönemde kadınların örtüştüğü ve gerçeğe dönüştüğü konusunda bazı ikili anlar açıklığa kavuşturulur.

Kadın okullarının tüzüklerinin değiştirilmesi ve geliştirilmesi, kadın eğitimine verilen önem belgeler temelinde açılır, kadınların sosyal hayata katılması, bilime kazandırılması süreci devletin kadın politikasının temeli olduğu gösterilmiştir. Kadın hayır cemiyetlerinin faaliyetleri, aynı zamanda kadın sahibkarlığının devlet tarafından desteklenmesi toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde devletin attığı önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir.

Sağlık alanında kadınların sağlığının korunması ve onlara tıbbi bakım seviyesinin yükseltilmesi geçiş döneminde yoksulluğun azaltılması yönünde devletin uyguladığı tedbirlerden biri olarak değerlendirilir.

AHC sırasında ulusallaştırma bağlamında alınan tedbirler, mevcut okul türlerinin yeniden adlandırılması, milli kadın kadrolarından eğitim sürecinde kullanılması analiz edilir, edebi çevredeki kadın sorunları, Azerbaycan kadının sanatsal yaratıcılığında milli intibah, istiklal arzusu, milli idealler uğruna mücadele leymotivleri tetkik edilir.

Araştırmalar sonucunda, AHC döneminde devlet kadın politikasının ilk gerçek çizgilerinin Azerbaycan devletinin tarihinde ilk kez aşındığı ve tüm dünyadaki hukuk alanındaki demokratik kadın politikasının ilk temellerinin resmi olarak Müslüman-Türk dünyasına atıldığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, devlet, kadın, hukuk, eğitim

Gulzar İbrahimova

Giriş

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində çarizmin Azərbaycanda yeritdiyi müstəmləkə siyasəti, Azərbaycan xalqının məruz qaldığı iqtisadi və siyasi məhdudiyyətlər xalqın müxalifət əhval-ruhiyyəsini yüksəltdi və milli özünüdərkini, milli azadlıq ideyalarının formalaşmasına əsaslı təsir göstərdi. Yaranmış vəziyyət milli zəmin əsasında yeni siyasi hakimiyyətin yaranmasını zəruri etdi. 1917-ci ildə fevralda Rusiyada baş vermiş fevral inqilabı Azərbaycanda da milli-azadlıq hərəkatını

gücləndirdi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqı istilacılar qarşı azadlıq mübarizəsinin məntiqi nəticəsi kimi dövlət müstəqilliyinə nail oldu. Şərqdə ilk dəfə olaraq demokratik dövlət – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldı. Dövrün aparıcı ölkələrinin ən qabaqcıl təcrübələrinə istinadən demokratik idarəçiliyin möhkəm bazasını yaratmaq yolunu tutan müstəqil dövlət qurucuları siyasi proseslərə nəzarət etmək və ölkənin inkişaf strategiyasını hazırlamaq üçün əməli fəaliyyətlərində ardıcıl tədbirlər həyata keçirdilər: 1918-ci il iyunun 27-də Azərbaycan türk dili dövlət dili elan edildi. Məktəblər milliləşdirildi. Orduya səfərbərlik keçirildi. Xalq təhsilini milli zəmin üzərində yenidən qurmaq və başqa sahələrdə milli kadrların yetişdirilməsi diqqət mərkəzinə çəkildi. Müxtəlif pillələrdən olan məktəblər, gimnaziyalar, uşaq bağçaları, xəstəxana və feldşer məntəqələri yaradıldı. 100 nəfər azərbaycanlı gəncin xaricdə təhsil alması üçün 7 milyon manat vəsait ayrıldı. Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanun qəbul edildi. “1849-cu ildə Rusiya ilə Fars hökuməti tərəfindən bağlanmış konvensiya 11 avqust 1919-cu ilin parlamentin Azərbaycan Vətəndaşlığı Haqqında qanundan sonra Azərbaycan ərazisində qüvvədən düşmüş elan olundu” [Azərbaycan Respublikası MDA: f.894, siy.1, iş 1, v.5] və s.

Bu tədbirlərin sırasında qadın məsələsi də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasətində həlli vacib sayılan aktual problemlərdən oldu. Hələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində bu istiqamətdə Azərbaycanın mütərəqqi ictimai-siyasi xadimləri tərəfindən xeyli işlər görülmüşdü.

Ümumiyyətlə, qadın azadlığı Azərbaycan xalqının milli azadlıq mübarizəsinin tərkib hissəsi idi. 1917-ci ilin fevralından 1918-ci ilin mayına qədər olan dövr isə olduqca ziddiyyətli ictimai-siyasi hadisələrlə zəngin idi. Müsəlmanların Moskvada, Orta Asiyada, Kazanda, Bakıda keçirilən qurultaylarında siyasi yönümlü problemlərlə yanaşı müsəlman qadınların azadlığı problemi işıqlandırılmışdır. 1917-ci il aprelin 15-20-də Bakıda keçirilmiş Qafqaz müsəlmanlarının I qurultayında qadınların vəziyyətinə dair xüsusi məsələ müzakirə edilmişdir [Baykara,1992:187-188]. Siyasi komissiyanın qətnaməsində isə müsəlman qadının siyasi və vətəndaşlıq hüquqlarının kişilərə bərabərləşdirilməsinin zəruriliyi bəyan edilmişdi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005: 114; Süleymanova, 1999:342].

1917-ci il oktyabrın 25-dən 31-dək Bakıda keçirilmiş birləşmiş «Müsavət» partiyasının I qurultayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gələcək proqramı hesab ediləcək 9 bölmə və 76 bənddən ibarət proqram qəbul edildi. Bu sənəddə digər məsələlərlə yanaşı (mülki hüquqlar, fəhlə və torpaq məsələləri, milli və dini məsələlər, partiyanın taktika və strategiyası və s.) qadın təhsilinə də xüsusi yer verilirdi. Burada deyilirdi ki: a) maarif sahəsində bütün vətəndaşlar milliyyətindən və cin-

sindən asılı olmayaraq bərabərdir, b) tələb olunan miqdarda kişi və qadın gimnaziyaçıları açılmalıdır [Qəhrəmanova, 2005:37]. Bu müddəalar vətəndaşların təhsil hüququnun onların cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq təmin edilməsini nəzərdə tuturdu. Təəssüf ki, proqramda qadınların və kişilərin arasında bərabərliyin təmin edilməsi üçün bərabər imkanların yaradılması haqqında müddəa yox idi. Lakin parlamentə cinsindən, milli mənsubiyyətindən və dini etiqadından asılı olmayaraq 20 yaşına çatmış bütün vətəndaşların seçilə bilməsi göstərilirdi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005:223].

Müstəqil Azərbaycan dövlətində qadın siyasətinin hüquqi bazası

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk gündən qadınların sosial-iqtisadi və siyasi hüquqlarının qorunmasını qanunvericiliklə təsbit etməyə çalışdı. Bütünlüklə dövlət siyasətində qadın siyasəti məxsusi yer tutdu və qadınların hakimiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi prosesində meydana çıxan və inkişaf edən intellektual, psixoloji xüsusiyyətlər keçid dövrü üçün nəzərə alındı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentində qısa bir müddətdə siyasi reallıqlara müvafiq olaraq qadın siyasətinin hüquqi bazası yaradıldı. Azərbaycan tarixində və müsəlman Şərqiində ilk dəfə olaraq Milli hökumət Müstəqillik Aktında cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara mülki və siyasi hüquqlar verdi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), 1998:7]. Tezliklə 1918-ci il avqustun 18-də Azərbaycan təbəəliyi haqqında əsasnamə təsdiq edildi [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008:149]. Qanunvericiliyin gender bərabərliyi baxımından adekvat gerçəkləşdirilməsi yolunda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti dövlətçilik tarixi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Müəssislər Məclisinə seçkilər haqqında qanun layihəsini 1919-cu il iyulun 21-də üçüncü oxunuşda qəbul etdi: ilk dəfə olaraq qadınların da seçkilərdə iştirakı hüququ qanunla təsbit olundu [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008:119], parlament Azərbaycan qadınlarına seçki hüququ verdi. Nəzərə alaq ki, bir sıra Avropa ölkələrində, eləcə də ABŞ-da buna nail olmaq üçün qadınlar uzun müddət mübarizə aparmışlar. Məsələn, ABŞ-da qadınların uzunmüddətli mübarizəsindən sonra senat ancaq 14 iyun 1919-cu il – Azərbaycan parlamentindən cəmi 36 gün əvvəl ABŞ konstitusiyasına 19-cu düzəlişi etdi və qadınlara seçki hüququ verdi [Ершова и Новикова, 1988: 286]. 1919-cu il avqustun 11-də kişi və qadınların ictimai həyatın bütün sahələrində bərabər hüquqlarının təmin edilməsi, cinsi mənsubiyyətinə görə ayrı-seçkiliyin aradan götürülməsi «Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında» Qanun layihəsində müzakirə obyektinə çevrildi. Bu qanun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin strateji istiqamətlərindən biri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və nəzərdə tuturdu ki, Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul edən

əcnəbinin arvadı da Azərbaycan vətəndaşı hesab olunur. Bəzi deputatlara görə (Cövdət Ağayev və b.) bu maddə qadının hüquq və azadlığını pozur, onun şəxsi seçimini nəzərə almırdı. Ola bilər ki, xarici təbəə Azərbaycan vətəndaşlığını qəbul etsin, arvadı isə Azərbaycan vətəndaşı olmaq istəmir, əvvəlki təbəəliyində qalsın. Bu, onun azad seçim hüququdur. Azərbaycan parlamentinin demokratik ənənəsi və həmçinin əksər fraksiyalar qadının bu hüququnu etiraf etsələr də, lakin bu maddə əvvəlki redaksiyada olduğu kimi səs çoxluğu ilə qəbul edildi [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008: 147; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), 1998: 32, 933; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998:97, 351].

Qanunda gender tarazlığının pozulmaması baxımından digər bir məsələyə də aydınlıq gətirilirdi: əgər arvad və kişi bərabər hüquqludursa, arvad başqa dövlət təbəəsidirsə, kişi də həmin dövlətin təbəəsi olmağa borcludur və yaxud istərsə həmin ölkənin təbəəsi ola bilər [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008, 148; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 926].

1920-ci il aprelin 11-də «Azərbaycan Müəssislər Məclisinə seçkilər» komissiyasının Azərbaycan xalqına müraciəti qəbul edildi. Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı ilə aprelin 20-dən Cümhuriyyət ərazisində yaşayan seçicilərin siyahısının tərtib edilməsinə başlandı. Seçkilərdə iştirak edəcək 20 yaşına çatmış kişi və qadınların qeydiyyat vəsiqəsi alması nəzərdə tutulurdu [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008:226]. Bu isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətində qadına kişi ilə bərabər imkanın yaradılmasını bir daha sübut edirdi.

Milliləşmə prosesində bir sıra qadın məktəblərin adları dəyişdirilir, milli qadın kadrlardan təhsil prosesində istifadə edilir, qadınların ali təhsil almaları üçün məhdudiyət qoyulmurdu. Yəni, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadına verilən hüquq bərabərliyi formal xarakter daşıyırdı. Onlar rəhbər vəzifələrə irəli çəkilir, ölkədə gedən siyasi və sosial islahatlar çərçivəsində onlara da kişilərlə bərabər imkanlar yaradılır, qadın hüquqlarının müdafiəsi qanunlarda öz əksini tapırdı. Qadın azadlığına və təhsilinə ictimai məna verilir, qadının dünyəvi təhsil alması, elm öyrənməsi, ictimai məsələlərdə kişilərlə bərabər hüququ qəbul edilirdi. Bu qısa müddətdə əksər sahələrdə, dövlət strukturlarında və qeyri hökumət təşkilatlarında – xeyriyyə cəmiyyətlərində çalışan qadınların adları tarixə yazılmışdır. Adı milli tariximizdə ifixarla çəkilən həmin qadınlardan bəziləri barədə qısa bir arayış yerinə düşərdi:

Şəfiqə Əfəndizadə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentində dəftərxana rəisinin köməkçisi vəzifəsində çalışırdı [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.1 iş 38, v. 1; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998:156]. Tağızadə Rübabə (re-

qistrator) və Paşazadə Seyra (dəftərxana işçisi) III Bakı rus-azərbaycanlı qadın məktəbini bitirmişdilər [Azərbaycan Respublikası MDTA: f.309, siy.1, iş 944, v. 29-38], Mustafazadə Fatma, Şirinzadə Ceyran, Zeynalzadə Zəhra dəftərxana işçiləri, Markova Olqa reminqtonistka, Landorenko Mariya, Frolova Yevgeniya, Kulikova A. texniki işlərdə çalışırdılar [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.1 iş 38, v.1-2; Алиева, 2007]. Sara Yaqubova, Sara Xramoviç və Xədicə Ağayeva 1919-cu il noyabrın 7-də təşkil edilən Xalq Maarifi Nazirliyi yanında islahat komissiyası üzvlərindən idilər [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. II c., 2005: 175]. Bu komissiya qarşısına növbəti dərs ilinin əvvəlinə kimi məktəb islahatı, o cümlədən təhsilin məzmunu ilə bağlı məsələlərin həlli üzrə hökumət proqramını hazırlamaq vəzifəsi qoyulmuşdu. Daşdığı vəzifəni dəqiqləşdirə bilməsək də Ceyran Bayramovanın Parlamentdə çalışdığı barədə dəqiq məlumat əldə etmişik: «Əli Bayramovun övrəti Ceyran xanım əlan Parlamentdə qulluqdadır» [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920, II c., 1998:930]. Müqəddəs Nina qız məktəbinin müəlliməsi Eynülhəyat Yusifbəyli Maarif və Dini etiqad Nazir Rəşidbəy Qaplanovun 1919- cu il avqust 6 tarixli əmri ilə Xalq Maarif Nazirliyinin orta məktəblər şöbəsinin rəisi vəzifəsinə [Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998: 342], Məryəm Bayraməlibəyova 1919-cu il sentyabrın 28-də Lənkəran qız gimnaziyasına inspektor vəzifəsinə [Qəhrəmanova, 2005: 164], Mədinə Qiyasbəyli isə 1918-ci ildə Qazax xalq məktəblərinin direktoru vəzifəsinə təyin edilmişdilər [Gəncəli, 1991:81]. 1916-cı ildə Bestujev adına Sankt-Peterburq Ali Qızlar kursunun fizika-riyaziyyat fakültəsini bitirmiş, Səlimə Yaqubova 8 xarici dil bilən yeganə qadın kimi Mariinski gimnaziyasına müdir, Xədicə Ağayeva isə həmin təhsil müəssisəsinə inspektor təyin edildilər [Qəhrəmanova, 2005: 51]. Hənifə Məlikova I qadın türk, Sara Əfəndizadə Balaxana ünvan məktəbində müdir işləyirdilər.

Yüzlərlə qadın müxtəlif hökumət idarələrinə müraciət edərək fəal əmək fəaliyyətində olmaq istədiklərini bildirir, işə girmək barədə ərizələr verirdilər [Azərbaycan Respublikası MDƏİA: f.653, siy.1, iş 48, v.1; Azərbaycan Respublikası MDA: f.894, siy.3, iş 54, v.2, 5-7, 12, 18 və b.].

Liza Muxtarova, Zeynəb Səlimxanova, Məryəm Bayraməlibəyova, Eynülhəyat Yusifbəyli, Sara Əfəndizadə Cümhuriyyət dövründə xeyriyyə cəmiyyətlərinin yaradıcıları olmuş, bu cəmiyyətlərin işində fəal iştirak etmişdilər.

Qadınların sosial-təminat hüququ

1918- ci il dekabrın 10-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin II iclasında «Müsavat» fraksiyasının bəyannaməsində hamiləlik, analıq, sağlamlıq və qadınların iş yerində

təhlükəsizliyinin qorunması və s.bu kimi sosial təminat məsələləri «işçi məsələləri» bölməsində müvafiq maddələrdə nəzərdə tutulurdu:

-Qadınların səhhət və vücuduna zərərli olan işlərdə çalışmaq məmnundur. Hamilə olan qadın, xidmətkarlar doğulduqlarından 4 həftə əvvəl, 6 həftə sonra xidmətdən azad edilib və bu azadlıqları müddətində dəxi mizd və məvacibini alacaqlar (maddə 43).

-Qadın əmələ və fəhləsi olan hər bir fabrik, zavod və sair karxanalar yanında südəmər uşaqlara məxsus tərbiyəxanalar yapılacaq. Uşaq əmizdirən ana qulluqçuları hər üç saat arasında yarım saatdan az olmamaq şərtilə xidmətdən azad ediləcəklər (maddə 44).

-Qadınların çalışdığı yerdə qadın müfəttişi olmalıdır (maddə 47). [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 55-56].

Göründüyü kimi, bu maddələrdə hamiləlik məzuniyyətinə, südəmər uşağın yedizdirilməsi üçün əlavə fasilənin verilməsinə görə əmək haqqının azaldılması nəzərdə tutulmurdu. Təəssüf ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətləri mövcud olduqları qısa müddətdə bu maddələri reallaşıra bilmədi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadınların sosial-təminat hüququ BDU-nun nizamnaməsinin V bölməsində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, qanuna əsasən qadınlara verilən pensiya (təqaüd) hüququ onlar ərə getdiyi zaman da saxlanır, bu zaman ərlərinin qulluqda olarkən aldıkları pensiya öz qüvvəsini itirmirdi. Qanunvericilikdə hər iki valideyn pensiya (təqaüd) almaq hüququna malik olduğu nəzərdə tutulurdu. Ailə başçısını itirmiş qadına saxladığı yetim uşağa görə mərhum atanın pensiyasının müəyyən hissəsi verilirdi. Qüvvədə olan qanuna əsasən qadınlara pensiya büdcədən ayrılan vəsait hesabına ödənilməli idi [Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998: 55-56].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti qadının sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq və ailənin sosial təminatına dövlət qayğısı göstərmək məqsədilə 1919-cu il fevralın 12-də kasıb ailələrə Xalq Maarifi Nazirliyi tərəfindən təqaüd verilməsi barədə qərar qəbul etmişdi [Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998:275].

Azərbaycan Milli Şurasında (29 noyabr 1918) və hökumət kabinetində «Müsavat», «Hümmət», və «Sosialistlər ittifaqı» fraksiyalarının parlamentdəki bəyannamələrində qadın problemi ilə bağlı bəzi boşluqlar olmasına baxmayaraq bir sıra məsələlər ciddi işıqlandırılmışdı. «İttihad», «Əhrar», «Bitərəflər» [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 68- 73,

168-172, 182- 183] fraksiyalarının bəyannamələrində isə qadın məsələsi ilə bağlı heç bir müddəa irəli sürülmürdü.

«Hümmət» fraksiyasından olan deputat Əkbər ağa Şeyxülislamov fraksiyasının bəyannaməsində göstərirdi: «Bu gün qadınlarımız gələcək övladlarımıza tərbiyə verməkdədirlər. Əgər onlar azad olmasalar dövlət və vətənimizi müdafiə edən azad fikirli övlad dəxi yetirə bilməyib özləri qul və əsir insanlar yaradarlar» [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 64]. Ə. Şeyxülislamov zamanı üçün çox çətin və qadın azadlığı üçün önəmli olan ikinci bir məsələni – ailə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsində monoqam ailə tipinin zəruriliyini kəskin şəkildə qoyurdu: «Gərək bir qanun verilsin ki, o qanun üzrə hər kişinin bir nəfərdən artıq arvadı olmağa ixtiyarı olmasın [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 65].

«Sosialistlər ittifaqı» adından çıxış edən Əhməd bəy Cövdət isə fraksiyanın bəyannaməsində «Müdafiə edəcəyimiz məsələlərdən biri də qadınlarımızın haqq və səlahiyyəti kişilərlə bərabər olmalıdır» [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 68] fikrini xüsusi vurğulamaqla gender bərabərliyini tam dəstəklədiyini göstərirdi.

«Müsavat» partiyasının 2-11 dekabr 1919-cu ildə keçirilmiş II qurultayında yenə də qadınlarla kişilərin hüquq bərabərliyinə toxunulmasa da, [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 225], M. Rəsulzadə 1920-ci ildə Lahıda tamamlandığı «əsrimizin Səyavuşu» əsərində yazırdı: «...Azərbaycan Cümhuriyyətinin əsas idarəsi bütün vətəndaşların bərabər hüquqla yaşaması üzərində qurulmuşdu... Hər bir insan Azərbaycan vətəndaşı olduğu üçün hüququ saxlanılırdı. Kişi, qadın... cins və milliyyətə fərq qoymadan bütün vətəndaşlar məmləkət idarəsində iştirak edir, qanunverən qurumlara girmək hüququna malik idilər... Maarif, nəşriyyat işində qadınların tərbiyəsi də kişilərlə bərabər tutulurdu. Mövcud rus gimnaziya liseylərindən biri tamamilə milliləşdirilmiş, bir çox ibtidai qız məktəbləri açılmış, hamısı da qızlarla dolmuşdu» [Rəsulzadə, 1991:40, 43].

İndi də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə reallıqla üst-üstə düşən və düşməyən qadın məsələsi ilə bağlı bəzi ikili məqamlara diqqət yetirək. Belə ki, çox vaxt qadın mütəxəssislərin çatışmaması üzündən qadın müəssisələrinə də kişilər rəhbər təyin edilirdi. Məsələn, sənədlərdə göstərilirdi ki, qadın kurslarına rəhbərlik Bakıda I milli Azərbaycan qadın gimnaziyasının direktoruna, Gəncədə müəllimlər seminariyasının direktoruna və Nuxada qadın gimnaziyasının direktoruna həvalə edilmişdir [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 201, v.19]. Bunlarla yanaşı

Bakı, Gəncə və Şəkidə açılacaq 2 aylıq və 2 illik qadın pedaqoji kurslara rəhbərlik kişilərə tapşırılmışdır [Азербайджанская Республика, 1998: 242, 267-269].

1919-cu il iyunun 2-də Parlamentdə qadın məktəblərinin nizamnamələrinin təgyir dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı S. Qənizadənin gender bərabərliyinin qorunması baxımından qadın məktəblərinə kişi müdirlərin təyin edilməsinə etirazına baxmayaraq, 1919-cu il iyulun 5-də bu qanun layihəsi parlament tərəfindən qəbul edildi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 655- 657].

Təcrübədə isə bəzi hallarda bunun əksi edilirdi. Belə ki, qanunverici orqanın qəbul etdiyi qanunlar müəyyən məqamlarda ümumi mütərəqqi amal naminə qüvvədə olduğu kimi icra edilmir, qadınlar rəhbər vəzifələrə təyin olunur, kişilər kimi onlara da etimad göstərilir, onlara gələcək nəslin taleyi həvalə olunurdu. Bütünlükdə bu məqamı belə izah etmək olar ki, siyasi prosesdə konkret zaman kəsiyi üçün digər maraqlarla yanaşı şəxsi maraqlar da nəzərə alınır, patriarxal dünyagörüşünün hökm sürdüyü bir zamanda isə dəyərlərin yenidən bölüşdürülməsi prosesində bəzi hallarda qadın problemi bu siyasi təfəkkürə tabe edilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlət qadın siyasəti və qadınlar ictimai həyatda

Cümhuriyyət dövründə qadınların ictimai həyata qoşulması da dövlət qadın siyasətinin əsasını təşkil edirdi. Bu məqsədlə 1918-ci ildə Gəncə qadın gimnaziyasının nəzdində isə Frebel (məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəçisi) sistemi əsasında uşaq bağçası açıldı. Bu işi davam etdirmək üçün hökumət bu sahədə kadr hazırlamağı məqsəduyğun hesab etdi – gimnaziyanın nəzdində bağça müəllimləri hazırlamağa başladı [Qəhrəmanova, 2005: 55]. 1919-cu il oktyabrın 23-də isə Azərbaycanda qadın məktəbinin nəzdində uşaq bağçası açılması haqqında qanun layihəsi qəbul edildi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). II c., 1998: 321].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün qanunvericilik aktlarında qadınların hüquq bərabərliyini təsdiq edilməsi, qadın təhsili ilə bağlı aparılan mükəmməl işlər qadınların ictimai fəallığının artmasına bir təkan oldu. Artıq qadınlar müvəqqəti hökumət və ondan əvvəlki dövrdə malik olduqları rol və statusu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ilə müqayisə edir, əsas maraq və fəaliyyət sahələrini müəyyənləşdirir, xeyriyyə cəmiyyətlərində fəaliyyətlərini gücləndirir, qeyri hökumət təşkilatları yaradır, ictimai həyatda fəal iştirak edirdilər. Bu cəmiyyətlərin nəzdində açılmış qız məktəbləri, peşə məktəbləri qadın təhsili ilə yanaşı, onların dünya görüşünün formalaşmasında mühüm yer tuturdu. Dövlətin cavabdeh şəxsləri bunu alqışlayır, qadının müxtəlif peşələrə yiyələn-

məsini maddi və mənəvi ənənələrimizi yaşatmaq üçün mühüm amil olmaqla yanaşı, onun maariflənməsi üçün əsaslı rol oynadıqlarını göstərirdilər. N. Yusifbəyov bu barədə yazırdı: «Hazırkı keçid dövründə həmin peşə məktəblərinin təcrübəsindən istifadə etmək qadınların mədəni, ziyalı və yüksək ixtisas sahibi kimi yetişməsinə kömək edir. Ziyalı müsəlman qadınları başa düşürdülər ki, savadsız, peşəsiz müsəlman qadını cəmiyyətdə nəinki fəaliyyətsizdir, həm də onun inkişafı qarşısında maneədir» [Qəhrəmanova, 2005: 54].

Artıq yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, hələ 1914-cü il noyabrın 21-də Rəhilə Hacıbababəyovanın rəhbərliyi ilə təsis edilmiş Bakı Müsəlman Qadın Xeyriyyə Cəmiyyətinə 1917-ci ildən Liza Muxtarova sədrlik etmişdir. Cəmiyyət qızların təhsil alması, onların ailədə və cəmiyyətdə öz hüquqlarını müdafiə edə bilməsi məqsədilə müxtəlif tədbirlər həyata keçirmiş, yoxsul qızlar üçün peşə məktəbi də açmışdır. Məktəbdə 4 ümumtəhsil sinfi və 6 peşə bölməsi fəaliyyət göstərirdi. Tədris prosesində Azərbaycan türk dili, hesab, əl işi, biçmə və tikiş üzrə dərslər keçirilirdi. Milli özünüdərkini dirçəldilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilirdi. Mart qırğınları zamanı məktəb fəaliyyətini dayandırmışdı. 1919-cu ilin əvvəlində isə cəmiyyət məktəbin işini bərpa etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti məktəbin səmərəli işləməsi üçün 30 min manat vəsait də ayırmışdır [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, I c., 2004: 231; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998: 304; Süleymanova, 1999:186]. Bu isə hökumətin iqtisadiyyatını dirçəltmək və dövlət suverenliyini bütün vasitələrlə möhkəmləndirmək üçün qadınların yaradıcı və intellekt potensialından istifadə etmək, qadın hərəkəti sahəsində demokratik siyasətin həyata keçirilməsi istiqamətində yürütdüyü düşünülmüş siyasətə əlamətdar bir nümunə idi. Aprel işğalından sonra cəmiyyət fəaliyyətini dayandırmışdır.

Liza Muxtarova həm də hələ 1907-ci ildə yaradılmış «Uşaq ölümü ilə mübarizə cəmiyyəti» adlı qeyri-hökumət təşkilatının həqiqi üzvlərindən biri olmuşdur. Cəmiyyətin məqsədi uşaq ölümünün artmasını doğuran səbəbləri aradan qaldırmaq, cinsindən, sosial mənşəyindən, milli və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün uşaqların fiziki inkişafının qayğısına qalmaq idi. Təşkilatın üzvləri uşaqlara həm evlərdə, həm də xəstəxanalarda tibbi yardım edir, yetimxana və sanatoriyalara yerləşdirirdilər. Cəmiyyət südlü yemək mətbəxləri, pulsuz uşaq yeməxanaları, dərmanların və südün pulsuz verildiyi ambulatoriyalar təşkil edirdi. Təşkilatın himayəsində olan müəssisələrdə təyin edilmiş günlərdə uşaqlara qulluq edilməsi və onların qidalanmasına aid məsləhətlər verirdi. Belə müəssisələrdən, Balaxanı müalicəxanalarında mədə-bağırsaq xəstəlikləri keçirmiş körpə uşaqlar, Zağulbada isə vərəmdən əziyyət çəkən 5-14 yaşlarında 75 uşaq saxlanılırdı.

Aprəl işğalından sonra bu müəssisələrin fəaliyyəti dayandırıldı [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 416].

Zeynəb Səlimxanova Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyət göstərmiş «Uşaqlara yardım bürosu»na ianələr verirdi. Bu qeyri-hökumət xeyriyyə təşkilatı bolşeviklərin və daşnak ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi mart soyqırımını nəticəsində kimsəsiz qalmış uşaqlara kömək məqsədilə yaradılmış (1918-ci il sentyabr), kimsəsiz uşaqlar üçün körpələr evi, daha sonra uşaq (1919 mart) «Körpələr evi»nin nəzdində azyaşlı uşaqlar üçün uşaq bölmələri (burada vərəmdən əziyyət çəkən 130-dək uşağın səhhətinin yaxşılaşmasına kömək edilmişdir) və 1918-ci ilin sonu-1919-cu ilin əvvəlində şəhərin fəhlə rayonlarında yatalaq epidemiyasından əziyyət çəkən uşaqlar üçün gündüz evləri açmış, onları yemək və tibbi yardımla təmin etmişdir [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 416].

Eynülhəyat Yusifbəyli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyət göstərmiş «Uşaqları mühafizə cəmiyyəti» qeyri-hökumət xeyriyyə təşkilatının sədr müavini olmuşdur. Cəmiyyətin əsas məqsədi Bakıda yaşayan 17 yaşınadək uşaqların həyat şəraitini öyrənməklə, ictimaiyyəti onların yaşayış tərzini və lazımı ehtiyacları ilə məlumatlandırmaq idi. Cəmiyyət xüsusi uşaq məhkəmələri təşkil edərək kimsəsiz uşaqların cinayətkar aləmdən uzaqlaşdırılmasına, yenidən tərbiyələndirməklə cəmiyyət üçün faydalı vətəndaş kimi yetişdirilməsinə, onların etibarlı əllərə tapşırılmasına səy göstərirdi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 416].

Sara Əfəndizadə Balaxanı ünvanlı (qız) məktəbinə və eyniadlı cəmiyyətə rəhbərlik etmiş, təhsili qadının tərəqqisi yolunda əsas amillərdən biri saymış və bu məqsədə çatmaq üçün fədakarlıq göstərmişdi [Azərbaycan Respublikası MDƏİA: f.442, siy.4, iş 137, 137].

1906-cı ildə H. Z. Tağıyevin təşəbbüsü və maliyyəsi ilə yaradılmış, Azərbaycanda mədəni-maarif işləri sahəsində geniş fəaliyyət göstərən «Nəşri-maarif» xeyriyyə cəmiyyəti Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zamanı oğlan məktəbləri ilə yanaşı Balaxanı və Zabratdakı 4 illik qız məktəblərini Maarif Nazirliyinin sərəncamına vermişdir [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 266].

Rus xeyriyyə cəmiyyətinin (1875-ci ildə yaradılıb) 1918-ci ildə fəaliyyət göstərən 123 oğlan və 138 qızın saxlanıldığı uşaq evi, 66 kişi və qadın üçün qocalar evi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Himayədarlıq Nazirliyinin köməyi və cəmiyyətin vəsaiti hesabına saxlanırdı. Nazirlik hər bir nəfərə ayda 200 rubl vəsait ayırırdı [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 306].

Fəaliyyət göstərən digər bir qeyri-hökumət xeyriyyə cəmiyyəti – «Uşaq evi» (1915-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır) cinsindən, irqindən, milliyyətindən və dinindən asılı olmayaraq qəyyumluq etdiyi uşaqların tərbiyəsi ilə məşğul olur, onlara peşə təhsili verirdi. (Bu müəssisə də Aprel işğalından sonra fəaliyyətini dayandırmışdır). Uşaqların iqtisadi, sosial müdafiəsi və təlim-tərbiyəsi yolunda bu xeyriyyə cəmiyyətləri böyük işlər görmüşdü.

Beləliklə, bu qadınlar, onların çalışdıqları təşkilat və müəssisələr hər hansı şəkildə öz müstəqil qurumlarını yaratmaqla sosial, mənəvi, ictimai hadisələrin bilavasitə iştirakçısı olurdular. Yəni təcridcən cəmiyyətin aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilirdilər, həlledici funksiya daşımağa başlayırdılar. Onların Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinə dəstəyi dövlətin həyata keçirdiyi qadın siyasətinin reallaşmasında, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması istiqamətində uğurlu addım idi.

Qadın sahibkarlığın inkişafı

Yoxsulluğun aradan qaldırılması prosesində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti təhsilin, səhiyyənin inkişafı ilə yanaşı iqtisadi inkişafa da diqqət yetirirdi. Mülkiyyət münasibətləri sahəsində aparılan dəyişikliklər prioritet xarakter daşıyır, keçid dövrü üçün aparılan siyasi, iqtisadi, sosial və s. islahatlar qadınların qarşısında da yeni imkanların açılmasına səbəb olur. Qadın sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi cəmiyyətdə mövcud olan gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına şərait yaradır, yeni iş yerlərinin açılması isə az da olsa qadınların iqtisadi durumunun yüksəlməsinə kömək edirdi. Bu məqsədlə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Həmidə Məmmədquluzadə-Cavanşir öz sahibkarlıq fəaliyyətini təkmilləşdirərək biznesini yenidən qurur, Kəhrizlidəki kənd təsərrüfatını və emalatxanasını genişləndirir, qadınları işlə təmin edirdi. O, ölkədə baş verən hadisələrə biganə qalmır, siyasi iqtisadi problemlərin həllində yardımçı olmağa çalışırdı. Belə ki, 1919-cu il iyunun 18-də Həmidə xanım C. Məmmədquluzadə ilə birlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin sədri N. Yusifbəyliyə, parlament üzvləri M. Rəsulzadə və Ə. Pepinova göndərdiyi teleqramda çox mühüm dövlət əhəmiyyətli məsələlərə toxunurdu. Bu xanım həyat yoldaşı ilə birlikdə teleqramda Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı aparılan soyqırımı siyasəti nəticəsində ata-baba torpaqlarından, ev-əşiklərindən didərgin düşmüş, Qarabağa pənah gətirmiş 50 minə yaxın soydaşımızı Mil düzünün yarım milyon desyatinlik torpaqlarında yerləşdirmək, 15 mindən çox əmək qabiliyyətli qaçqını işlə təmin etmək barədə məsələyə qoşulduğunu, atasının hələ XIX əsrin 60-70 illərində bu yöndə bəzi işlər gördüyünü, lakin fitnə-fəsadlar nəticəsində bu işi yarımçıq qoymağa məcbur olduğunu, onun bu məsələ ilə bağlı çoxlu məktublarını məmnuniyyətlə

plan və layihələrlə birlikdə hökumətin sərəncamına verməyə hazır olduğunu bildirmişdir [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, II c., 2005: 190].

AXC parlamentinin 1919-cu il aprelin 18-də qəbul etdiyi qanuna əsasən Xalq Maarifi Nazirliyi Tuto- Xomentovski qadın gimnaziyasına məktəb ləvazimatlarının əldə edilməsi üçün 120.000 manat dövlət vəsaiti ayırılmışdır [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 301].

Toxuculuq Azərbaycanda qadın əməyinin üstünlük təşkil etdiyi ən qədim məşğuliyyət sahələrindəndir. 1919-cu il noyabrın 13-də Azərbaycan parlamentinin növbəti iclasında «Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və başqa əşyaları toxumaqdan ötəri iş evlərinin güşadı (açılışı) üçün 3694000 rubl buraxılması haqqında» qanun layihəsi müzakirə edilmiş və qəbul olunmuşdur [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). II c., 1998: 476]. Qadınların məşğulluq imkanlarının artırılması, onların biznesə qoşulması və bu işin inkişafı üçün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamenti 1920-ci il fevralın 19-da «Şuşa xalça-palaz emalatxanasının ziraət nəzarətinin təhti idarəsinə keçirilməsi haqqında» qanun qəbul etdi. Şuşa xalça texnikumu rəngləmə, parçaların analizi, iplərin nömrələnməsi, rəsmxət, toxuculuğa aid təcrübi iş, rəsm, kompozisiya rəsmləri, texniki rəsm, hesab, rəngləmə, nəzəriyyə, praktiki işlər, xalçaçılıq işi üzrə nəzəri və praktiki bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə kömək edir, mütəxəssislərin yetişməsinə ciddi təsir göstərirdi [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 142, v.13- 14, 16].

İqtisadi şərtlər, məişət şəraiti, yüksək keyfiyyətli kустar məmulatlar Azərbaycanda kустar sənayenin inkişafına əlverişli imkanlar açır. Evdə olan kустar istehsalının kənd əhalisinin iqtisadi həyatında mühüm yer tutduğundan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövləti bu qəbildən olan çoxsaylı təlimatları ilə bu sahəni inkişaf etdirmək və genişləndirmək məqsədilə yerli kустar sahələrə kömək göstərən kустar sənaye kursları təşkil edir və vəsait ayırırdı [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 142, 56]. Eyni zamanda işsizliyin aradan qaldırılması və iqtisadiyyatı gücləndirilməsi məqsədilə Bakı, Gəncə, Nuxa, Ağdam, Bərdə, Cəbrayıl, Zəngilan, Cəndarlı, Koryagin, Kəhrizli və Şuşada toxuculuq və tikiş emalatxanası açılması barədə müxtəlif layihələr müzakirəyə çıxarılmışdı [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 181, v.181].

Qısa müddət ərzində bu sahədə görülən işlər, qadın sahibkarlığının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi cəmiyyətdə gender bərabərliyinin əldə edilməsi istiqamətində dövlətin atdığı mühüm addımlar kimi qiymətləndirilə bilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin keçid dövründə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlərdən biri də səhiyyə sahəsində xidmətin keyfiyyətinin yüksəldilməsi oldu [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). II c., 1998: 910; Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 112, v. 28]. Qadınların sağlamlığının qorunması və onlara tibbi qulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə feldşerlərin və mamaların maaşları artırıldı [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). I c., 1998: 717]. 1919-cu il dekabrın 11-də parlamentdə Bakı sərbəst feldşer məktəbinin Xalq Səhiyyə Nazirliyinin sərəncamına keçməsi haqqında qanun layihəsi qəbul edildi. Məktəbin əsasnaməsinə əsasən məktəbdə tədris edilən fənlərin sırasına «qadın və mamalıq» da aid edilmişdir. Bu fənnin tədrisində müəllim kimi həkimlərdən istifadə olunurdu. Müdavimlər 3-cü kursda xəstəxananın digər şöbələri ilə yanaşı qadın və doğum evlərində gün ərzində növbədə olur və xəstəxananın şöbə müdirlərinin iştirakı ilə pedaqoji məsləhətlər alır, təcübü biliklərə yiyələnirdilər [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 132, v.17].

Göründüyü kimi, qadınların sosial təminatı və onlara göstərilən səhiyyə xidmətləri əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması məsələləri ilə birbaşa əlaqəli olduğundan onların həlli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti qarşısında duran ən aktual problemlərdən biri idi.

Elm və təhsilin inkişafında qadına verilən yer

1918-ci il dekabrın 13-də maarif işçilərinin I qurultayında yaradılmış xüsusi komissiya mövcud məktəb tiplərini sadələşdirmək, köhnə adlardan xilas etmək üçün xüsusi layihə hazırladı. Adların dəyişdirilməsi prosesində məzmun və keyfiyyət dəyişikliklərinə cəhd göstərildi [Qəhrəmanova, 2005: 74]. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə təhsilin əsasını təşkil edən aşağıdakı məktəb tipləri: 3-4 illik müddəti əhatə edən ibtidai məktəblər; ali-ibtidai məktəblər; 4 illik kişi və qadın progimnaziyaları; 8 illik kişi gimnaziyaları; 7 illik milli qadın gimnaziyaları; ticarət, hərbi və s. qadın və kişi peşə məktəbləri mövcud idi.

1919-cu ildə Azərbaycanda qadın təhsili verən orta təhsil müəssisələri Bakı Mariinski qadın gimnaziyası, Bakı II, III, IV qadın gimnaziyaları, Bakıda, Gəncədə və Nuxada «Müqəddəs Nina» qız məktəbləri, Nuxa qız məktəbindən ibarət idi [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 262, v.92].

28 avqust 1918-ci il tarixli qanuna əsasən ibtidai və orta təhsil müəssisələrində təhsil türk dilində aparılmalı və milliləşmə prosesi başlanmalı idi [Azərbaycan Respublikası MDTA: f.395, siy.1, iş 328, v.15; Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998: 225]. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin birinci maarif naziri N.Yusifbəyov tərəfindən əsası qoyulan mil-

liləşmə prosesi 1919-cu ildə R. Qaplanovun maarif nazirliyi dövründə daha da təkmilləşdirildi. O, digər məktəblərlə yanaşı I milli qadın gimnaziyasında türk dilində II sinfin açılması, rus dilində olan I sinfin bağlanması haqqında əmr verdi [Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920), 1998: 225-226]. Milliləşmədə anarxizmə yol verməmək məqsədilə rus şöbələrinin yuxarı siniflərinə təhsillərini davam etdirmək üçün şərait yaradıldı: III və IV kişi, II, III və IV qadın gimnaziyalarında dərslərin rus dilində aparılması əmri verildi [Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920), 1998: 251-252; Azərbaycan Respublikası MDTA: f.395, siy.1, iş 328, v.16].

Milliləşmə ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərdən biri də məktəblərin adlarının dəyişdirilməsi, milli qadın kadrlarından təhsil prosesində istifadə edilməsi oldu. 1919-cu ildə mövcud olan orta ixtisas məktəblərində təhsil alan azərbaycanlı qızların sayı cəmi 7 nəfər olmuşdur. İbtidai məktəblərdə onların sayı sürətlə artırdı. Məsələn, Göyçayda fəaliyyətdə olan qadın ibtidai məktəbində 100 qız uşağı təhsil alırdı [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), II c., 1998: 399]. Xalq Maarif Nazirliyinin 11 avqust 1919-cu il tarixli qərarı ilə müxtəlif qadın məktəblərinin adları dəyişdirildi, onlar milliləşdirildi. Gəncə və Nuxa qız gimnaziyaları Xalq Maarif Nazirliyi hesabına keçirilməsi haqqında qanun layihəsi qəbul edildi [Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920), 1998: 255]. Xalq Maarif Nazirliyi yeni kişi və qız məktəbləri, seminariyalar açmaq barədə Azərbaycan Parlamentinə qanun layihəsi təqdim etdi. Balaxanı real məktəbini Qadın Gimnaziyasına birləşdirib tədrisdə oğlanlarla qızların birgə təlimini həyata keçirməyə başladı [Qəhrəmanova, 2005: 50]. 1919-cu il sentyabrın 1-də I Milli qadın gimnaziyasının nəzdində Frebel sistemli uşaq bağçası yaradılması ilə bağlı Qanun layihəsi tərtib və təsdiq edildi. Xalq Maarif Nazirliyi uşaq bağçasının saxlanması üçün bütçədən 1919-cu ilin ancaq son 4 ayı üçün 30933 rubl 33 qəpik pul ayırdı [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 135, v. 1, 5; Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), II c., 1998: 756]. 1920-ci il martın 1-də uşaqların erkən yaşlarından təlim-tərbiyəsinə dövlət qayğısının artırılması və anaların əmək fəaliyyəti ilə səmərəli məşğul olması həyata keçirildi. Növbəti addım yeni tipli humanitar şöbədən ibarət qadın məktəbinin təsis edilməsi oldu. Bu kimi faktların özü təhsilin yeniləşməsi və dünya təhsil, təlim-tərbiyə sisteminə inteqrasiya yolunda yeni yaranmış dövlət tərəfindən müsəlman aləmində atılmış ilk cəsarətli addımlardan biri idi.

1919-cu ildə milliləşmə ilə bağlı qadın gimnaziyalarının vəziyyəti ətraflı müzakirə edilir və təlimin rus dilində aparılması, müəllimlərin 99 faizinin qeyri azərbaycanlılar olduğu və s. nöqsanlar xüsusi vurğulanırdı. Müzakirələr zamanı qadın məktəblərində tədrisin tamamilə türk dilində və ya

həm türk, həm də rus dilində aparılması haqqında fikir ayrılığı olsa da, milliləşmə ilə bağlı müzakirələr öz müsbət nəticəsini verdi. Bakıda ən böyük qadın məktəbi olan Mariinski gimnaziyasının 57 müəllimindən 5 nəfəri (Nigar Vəzirova, Pərviz Səfəraliyeva, Mehri Səfəraliyeva, Sevər Topçubaşova, Tamara Rzayeva) azərbaycanlı idisə, az sonra burada milli müəllim kadrlarının sayı artıq 15-ə çatmışdır. Hökuməti qadın hüquqlarının təmin olunmasının həyata keçirilməsini onların rəhbər vəzifələrə təyinatı ilə də təsdiqləyirdi. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, Petroqradda fizika riyaziyyat fakültəsini bitirmiş Səlimə Yaqubova Mariinski gimnaziyasına müdir, Xədicə Ağayeva müfəttiş vəzifəsinə təyin olunmuşdular. Rəhbərliyin milli qadın kadrlarla əvəz edilməsi tezliklə özünün müsbət nəticəsini verdi: azərbaycanlı şagirdlərə qarşı haqsızlıqlar aradan götürüldü, onların hüquq və haqlarına hörmətlə yanaşıldı, dünyəvi təhsilə yiyələnmələri üçün müvafiq şərait yaradıldı [Qəhrəmanova, 2005: 117].

Məktəblərdə müəllim-şagird ünsiyyət formaları humanist müstəviyə keçirilirdi. Qızların sağlamlığı, əxlaqı keyfiyyətləri və əqli inkişafına diqqət artırılır, onlara hüquqları başa salınır, dini təhsil verilir, qadının şəriət qanunları qarşısında cavabdehliyi, analıq, qadınlıq borcu, ailə məsuliyyəti, vətəndaşlıq borcu və s. məsələlər elmi şəkildə tədris edilirdi. Məlumdur ki, təhsil qadınların imkanlarının genişləndirilməsinə, özünü təsdiqə nail olmağın ən vacib üsullarından biridir. Bu baxımdan qadın təhsil siyasətini daha da təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Xalq Maarif Nazirliyi qadın tədris müəssisələrində pedaqoji şuraların vəzifələrini dəqiqləşdirir, onlara mühüm vəzifələri tapşırırdı: qızların əxlaq tərbiyəsinin istiqamətləri, tədris kursunun forması, həcmi və məzmunu müəyyənləşdirilməli; fənlər üzrə dərslilər və dərs vəsaiti seçilməli; qızların əxlaqını və biliklərini qiymətləndirməyin metodikası işlənib hazırlanmalı.

Qadın təhsil siyasətini reallaşdırmaq məqsədilə 1919-cu il iyulun 17-də Qazax, Nuxa, Şuşa, Quba, Zaqatala, Salyan, Bakı və Gəncədə qısa müddətli (2 aylıq) qadın pedaqoji kurslarının açılması haqqında qanun layihəsi qəbul edildi və buna müəyyən dövlət vəsaiti ayrıldı [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 201, v.12]. Sentyabrda isə Bakı, Gəncə və Şəkiddə ikiillik pedaqoji kursların açılması haqqında qanun layihələri hazırlandı. Lakin bu kurslara rəhbərlik kişi müəllimlərə həvalə edildi [Азербайджанская Республика, 1998: 267, 268]. 1919-cu il noyabrın 13-də «Qadın məktəblərində sinif nəzarətçisi vəzifəsi haqqında» qəbul edilən qanuna əsasən qadın orta təhsil müəssisələrində idarəetmənin strukturunu təkmilləşdirmək və müəllim-şagird münasibətlərini nizamlamaq, daha humanist və mütərəqqi mövqedən yanaşılması məqsədilə kişi orta təhsil müəssisələrinə müvafiq olaraq qadın orta təhsil müəssisələrinin nəzdində sinif müəllimi köməkçisi

vəzifəsi ləğv edildi [Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920), 1998:123]. Məktəblərdə tədrisin keyfiyyətli aparılması və təlim-tərbiyə işinin yüksək səviyyədə qurulması üçün məktəbin idarəçilik sistemində əsaslı dəyişikliklər aparılır, planlı və vahid inzibati idarəetmə sistemi yaradıldı. Qadın orta təhsil məktəblərində qanunlara dəyişikliklər və əlavələr (2 iyun 1919) edildi [Azərbaycan Demokratik Respublika (1918-1920), 1998:64]. Bu qanuna əsasən pedaqoji şuranın sədri vəzifəsi direktor vəzifəsi ilə əvəz edilir və onlar bu vəzifədə kişi orta təhsil müəssisələrinin direktorları ilə bərabər hüquqlar verilir. Eyni zamanda sinif xanımı vəzifəsi sinif müəllimi ilə əvəz edilir, onlara da kişi məktəblərində dərs deyən müəllimlərlə eyni hüquqlar verilir [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 278, v.49-50].

Qanunun üçüncü bəndində isə qadın orta təhsil müəssisələrində çalışan qulluqçuların müvafiq olaraq kişi orta təhsil müəssisələrinin qulluqçuları ilə eynihüquqlu olmaları və eyni məvaciblə təmin edilmələri nəzərdə tutulurdu. Qadın məktəblərində vahid rəhbərlik yaratmaq üçün Xalq Maarif Nazirliyi yeni vəzifələr (məktəb direktoru, inspektor (direktor müavini, sinif rəhbəri) təsis etdi.

1919-cu ildə 4 kişi, 3 qadın kurslarının (Gəncə, Şuşa, Nuxa, Qazax, Bakı, Gəncə, Nuxada) açılması qərara alınmışdır [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 201, v.19]. 1919-cu il noyabrın 17-də isə qadın orta məktəblərində sinif müəllimi müavini vəzifəsinin təsis olunması barədə qanun layihəsi qəbul edildi [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), II c.,1998 480-481]. Müdavimlərin universitet və başqa ali təhsil müəssisələrinə qəbulu zamanı qadın gimnaziyalarının bitkin ümumi təhsil vermədiyinə əsas götürülərək qadın müdavimlərin ali məktəblərə qəbulu zamanı 1 sıra fənlərdən təkrar əlavə imtahan vermələri tələb edilirdi. Bu problemi aradan qaldırmaq məqsədilə qadın məktəblərinin hüquqları kişi məktəbinin hüquqları ilə bərabərləşdirilir [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 33, v.1]. Təhsil sahəsində gender bərabərliyini təmin etmək üçün qadın məktəblərinin tədris planlarında dəyişikliklər edilir. Bu planlar kişi real məktəbləri və gimnaziyaların tədris planları ilə yaxınlaşdırılır. Qızlar yeni tədris planına müvafiq həm humanitar, həm də dəqiq elmləri öyrənməyə başlayırlar. Təhsilin bütün mərhələlərində öyrənilən fənlər üzrə qızlar və oğlanlar arasında fərqlər tədricən aradan götürülür.

Qadın məktəblərindəki dərs yüklərinin paylanması nizamına salınmış, direktor və müəllim heyətinin əmək haqqının tənzimlənməsi haqqında 17 bənddən ibarət təlimat hazırlanmışdır. Bu təlimatda əmək haqqının ödənilməsi üçün sərf edilən zəhmətin düzgün qiymətləndirilməsi və s. incəliklər nəzərə alınmışdır [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), I c.,1998: 581, 587].

Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu qısa müddətdə kişilərlə bərabər Azərbaycanın qadın ziyalıları xalqın maariflənməsində, təhsil almasında fədakarlıq göstərmiş, gənc dövlətin yaşaması üçün əllərindən gələni əsirgəməmişlər: Zəhra Ağayeva, Qərib Sultan Məlikova, Zərri Şahtaxtinskaya, Səriyyə Əhmədova, Məsmə Məmmədova, Fəridə Ağayeva, Şəfiqə Qaspralı və onlarca başqaları bu müqəddəs işə böyük töhfələr vermişdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil sahəsində həyata keçirdiyi ən uğurlu addımlardan biri də 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin açılması haqqında Parlament qanunudur. BDU-ya qəbul haqqında əsasnamədə orta təhsilli kişilərin və qadınların bərabər hüquqlara malik olduğu göstərilirdi [Azərbaycan Respublikası Parlamenti, 2008:164; 37.

Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), 1998: 91]. Birinci il burada təhsil alan tələbələrin 25,3 faizi azərbaycanlı idi ki, onlardan cəmi 8,5 faizi qızların payına düşürdü [26, 10]. Tibb sahəsində sonralar ilk azərbaycanlı qadın elmlər doktoru olmuş Ədilə Şahtaxtılı və həkim Cənnət Sultanova BDU-nun tibb fakültəsini bitirmiş ilk 30 məzunun sıralarında idilər.

İbtidai təhsilin pulsuz və ümumxalq təhsilinə çevrilməsi və əhalinin savadlanması, ən yaxın müddətdə xalq müəllimlərinin yetişdirilməsi, məktəblərin pedaqoji kadrlarla təmin edilməsi dövlət və xüsusən də Xalq Maarif Nazirliyi qarşısında duran əsas vəzifələrdən sayılırdı. 1918-ci ildə Şimali Azərbaycanda əhalinin 10-12 faizini təşkil edən 300000 uşaq məktəb yaşlı idi. Bunların hamısının oxuması üçün 7500 müəllim tələb edilirdi (40 uşağa – 1 müəllim). Sözsüz ki, bunu reallaşdırılması üçün (maddi vəsait, bina, dərsliklə və s. təmin etmək) ən azı 10 il lazım idi. İldə 650 müəllim kadr yetişdirməklə müəllimlər seminariyasının açılması məsələnin həll edilməsinin cüzi bir qismini təşkil edirdi. Problemi həll etmək üçün böyük xalq müəllimlər ordusu yetişdirmək lazım idi. Ona görə də 1919-cu il iyulun 1-də vaxt itirmədən savadsızlığı ləğv etmək üçün Azərbaycan parlamenti 2 aylıq qısamüddətli pedaqoji kurslarının açılması haqqında qanun layihəsi qəbul etdi. Habelə, Gəncə, Qazax, Nuxa, Şuşa, Quba, Salyan, Bakı, Zaqatalada həm kişilər üçün, həm də qadınlar üçün hərəsində 50 dinləyici olmaqla kursların açılması haqqında qərar qəbul edildi [Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 78, v.1].

Göründüyü kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadın azadlığına və təhsilinə ictimai mənə verilmiş, qadının dünyəvi təhsil alması, elm öyrənməsi, ictimai məsələlərdə kişilərlə bərabər hüququ qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qadın ədəbi mühitdə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması başqa sahələrə olduğu kimi ədəbi mühitə də əsaslı təsir göstərdi. Dövrü mətbuatda, o cümlədən «Azərbaycan» qəzetində digər məsələlərlə yanaşı qadın problemi mütəmadi əks etdirilirdi. Məsələn, Əbdüllətifin «Türkiyədə qadınlıq məsələsi. Feminizm» adlı məqaləsində qadın azadlığı məsələsi mürtəcə nöqtəyi-nəzərdən qoyulurdu [Əbdüllətif, 1918: №45, 46, 52, 55]. M. Mirbağırzadə «Analarımız nə tövr olmalıdır» məqaləsində hələ həzrəti peyğəmbərin dövründə qadınların oxumasına önəm verildiyini, onların ehtiyac yarandığı zaman dövlət işlərini çox gözəl idarə etdiyini tarixi faktlar gətirməklə izah edir və anaları bu ənənəni davam etdirməyə çağırırdı [Mirbağırzadə, 1918: №61]. Mirzəbala Məhəmmədzadənin «Təhlükə və qadınlarımız» adlı məqaləsində isə azəri qadınlarının da artıq oyandıqlarından, vətən təhlükədə olduğu üçün onu müdafiədə iştirak etməli olduqlarından bəhs edilirdi [Məmmədzadə, 1919: №200]. O, «Kimin əmri ilə nə üçün?» məqaləsində isə müsəlman qadınlarının Azərbaycan polisi tərəfindən təqib edilməsinə, bulvara, küçüyə, teatra getməyə qoyulmuş qadağalara qarşı çıxır və bu işlərin təsadüfi deyil, düşünülmüş şəkildə edildiyini göstərirdi [Məmmədzadə, 1919: №236]. Bədrəddin Seyidzadənin «Müasirləşmək» məqaləsində müasirləşməyə mane olan səbəblər və qadınların ictimai həyatda müasirləşmədən məhrum edildiyi nəzərə çatdırılırdı [Seyidzadə, 1919: №219]. Mirzəağa Vəlizadənin «Ziyalı bacılarımıza» məqaləsində möhtərəm ziyalı bacılarımızın təşəbbüsü sayəsində maarif naziri əmri ilə bisavad qadınlar üçün kurslar açılması alqışlanırdı [Vəlizadə, 1919: №308]. Əlirza Rəsizadə isə «Qadın məsələsi və qadınları tərbiyə» məqaləsində yazırdı ki, «Cahanda ümum millətin yaşaması qadınlardan asılıdır. Qadınlarımız elmlə, bacarıqlı və kəndi hüquqlarına sahib olmayınca vətəni, milləti müdafiə edəcək və yüksəldəcək erkəklərə sahib edəməyəcəyiniz...» [Rəsizadə, 1920].

Azərbaycan qadının bədii yaradıcılığında milli intibah, istiqlal arzusu və milli ideallar uğrunda mübarizə leymotivləri

Bu dövr həm elmi publisistik, həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olan Azərbaycan qadınları heç də öz yaradıcılıqlarında kişilərdən geri qalmırdılar. Şəfiqə Əfəndizadə, Şəfiqə Qaspralı, Səkinə Axundzadə, Eynülhəyat Yusifbəyli kimi qadın ziyalıların məqalələrində, əsərlərində dövrün ictimai-siyasi milli-mənəvi problemləri əks etdirilirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü ədəbiyyatı tarixində xüsusi yeri olan Ümmügülüm Sadıqzadənin yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü bu illərə düşür. Yaxınlarının, xüsusilə də əmisi oğlu M. Ə. Rəsulzadənin ictimai-siyasi baxışları onun mübariz ruhda yetişməsinə əsaslı təsir göstərmişdi. Milli intibah, istiqlal arzusu, milli ideallar uğrunda mübarizə onun əsərlərinin leymotivini təşkil edirdi. Türkləşmə, islamlaşma və müasirləşmə, Azərbaycançılıq ideyaları, türk millətçiliyi, müsəlman birliyi ideyalarına rəğbət mütərəq-

qi xarakter daşıyırdı. Onun milli istiqlalın qorunması ideyasını özündə daşıyan əsərləri («Türk Ordusuna», «Ey türk oğlu», «Çəkil dəf ol!» «Əsgər anası», «Dərdli nəğmə», «Yurdumuzun qəhrəmanlığına», «Yollarını bəklədim» və s.) milli-mənəvi dəyərləri, tərəqqini, vətənciliyi və istiqlalı təbliğ edir və gənc nəslin təlim-tərbiyəsində böyük rol oynayır. Müəllif «Əsgər anası» şeirində yazır:

...Əvət, sən də oğlunu doğurduğun gündə,

Həyatının müqəddəs borclarını bitirdin,

Sən o sıcaq bağında aslanlar yetirdin.

«... sənin o göz nurunu əziz vətən bəklıyor

Mane olma şu gənci burax, hər bə gediyor» [Azərbaycan Respublikası MDƏİA: f.653, siy.1, iş 48, v.3].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu ilə əlaqədar olaraq yazdığı «Hicran» və «Bayrağımız enərkən» seirləri müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın dəyərli əsərlərindəndir. «Hicran» şeirində şairə sanki zamanın sonrakı dövrlərinin acı əzablarından keçərək müstəqilliyin bir daha bərpa olunacağını, qaranlıq buludları dağıdaraq əbədi nur saçacağını görürdü:

Günəşim bir daha doğmayacaqmı?

Vəhşi qaranlığı boğmayacaqmı?

Kölgələri şəfəq qovmayacaqmı?

Sordum, ümidini qırma dedilər [Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005: 418].

Qətiyyətlə deyə bilərik ki, Ümmügülüm öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan poeziyasında milli azadlıq ideyalarını ləyaqətlə tərənnüm və təbliğ etmişdir. Yüksək vətənpərvərlik, dil, üslub və məzmun aydınlığı ilə seçilən əsərləri gənc nəslin təlim-tərbiyəsində, onların müstəqillik ruhunda yetişmələrində əvəzsiz rol oynamışdır.

Nəticə

Faktlar göstərir ki, ilk gündən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət siyasətində qadınlara qarşı münasibətdə gender bərabərliyinin əldə edilməsi və qorunması, ölkənin sosial-siyasi

və mədəni həyatında, çətinliklə olsa da gender sahəsi üzrə balanslaşdırmanın təmin olunması mühüm yer tutmuşdur.

Apardığımız araşdırmalar belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yürüdülmən dövlət siyasətində qadın problemləri ayrıca yer tutmuş və bu sahədə göstərilən təşəbbüslər Azərbaycan qadınının sonrakı taleyinə öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bir sivil dövlət modeli kimi bütün sahələrdə qadınların fəal həyat mövqeyi tutmasına kişilərlə bərabər hüquqlu fəaliyyət göstərməsinə mümkün olan şəraiti yaratmışdır.

Bütövlükdə tariximizdə ilk dəfə olaraq məhz AXC dövründə dövlət qadın siyasətinin ilk real konturları cızılmış, müsəlman-türk dünyası ilə yanaşı bütün dünya hüquqi məkanında demokratik qadın siyasətinin ilk təməl daşları rəsmi şəkildə qoyulmuşdu.

QAYNAQLAR

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). (1998).Parlament (stenoqrafik hesabatlar). 2 cildə, I c., Bakı: Azərbaycan.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. (2004).2 cildə, I c., Bakı: Lider.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ensiklopediyası. (2005). 2 cildə, II c., Bakı: Lider.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). (1998). Parlament (stenoqrafik hesabatlar) 2 cildə, II c., Bakı: Azərbaycan.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.894, siy.1, iş 1, 110 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.894, siy.3, iş 54, 66 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.1 iş 38, 48 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 33, 27 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 78, 17 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 112, 28 v

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 113, 42 v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 132, 31v.

Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 135, 24 v.

- Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 142, 23 v.
- Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 181, 13 v.
- Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 201, 19 v.
- Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 262, 5 v.
- Azərbaycan Respublikası MDA: f.895, siy.3, iş 278, 94 v.
- Azərbaycan Respublikası MDƏİA: f.442, siy.4, iş 137, 46 v.
- Azərbaycan Respublikası MDƏİA: f.653, siy.1, iş 48, 3 v.
- Azərbaycan Respublikası MDTA: f.309, siy.1, iş 944, 104 v.
- Azərbaycan Respublikası MDTA: f.395, siy.1, iş 328, 30 v.
- Azərbaycan Respublikası Parlamenti (2008). Bakı: Çəşioğlu.
- Baykara, H. (1992). Azərbaycan İstiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı: Azərənəşr.
- Əbdüllətif. Türkiyədə qadınliq məsələsi «Feminizm». «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1918, 20 - 21, 29 noyabr, 3 dekabr
- Gəncəli, S. (1991). İşıqlı ömürlər, kövrək talelər. Bakı: Azərənəşr.
- Qəhrəmanova, A. (2005). Azərbaycan Demokratik Respublikasında Xalq Marifinin təşkili yolları. Bakı: OKA Ofset Azərbaycan-Türkiyə Nəşriyyat Poliqrafiya şirkəti.
- Məmmədzađə, M. B. Təhlükə və qadınlarmız. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1919, 10 iyun
- Məmmədzađə, M. B. Kimin əmri ilə nə üçün? «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1919, 28 aprel
- Mirbağırzađə, M. Analarımız nə tövr olmalıdır? «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1918, 10 dekabr
- Rəsizada, Ə. Qadın məsələsi və qadınları tərbiyə. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1920, 28 mart
- Rəsulzađə, M. Ə. (1991). Əsrimizin Səyavuşu. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı. Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı: Gənclik.
- Sahibkar qadınlar. Oçerklər (2001). Azərbaycan və ingilis dilində. Bakı: Nina mətbəəsi.
- Seyidzađə, B. Müasirləşmək. «Azərbaycan» qəz., Bakı, 1919, 8 aprel
- Süleymanova, S. (1999). Azərbaycanda ictimai-siyasi hərəkət (XIX yüzilliyin sonu-XX yüzilliyin əvvəlləri). Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.

Vəlizadə, M. Ziyalı bacılarımıza. «Azərbaycan» qəz., 1919, 29 oktyabr

Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920).(1998). Законодательные акты (сборник документов) Баку: Азербайджан

Азербайджанская Республика (1998). Документы и материалы 1918-1920 гг. Баку: Элм.

Алиева, Л. (2007). Азербайджанская Демократическая Республика и женский вопрос // Тарих və onun problemləri. Nəzəri elmi metodiki jurnal. №4,с.153-158

Ершова, Е.Л. и Новикова, Э.Ш. (1988). СССР-США: женщины и общество: Опыт сравнит анализа. Москва.: Профиздат.

Qeyd:

Azərbaycan Respublikası MDA- Azərbaycan Respublikası Milli Dövlət Arxivi

